

UOT:338.43

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ ARIÇILIQ MƏHSULLARININ QIYMƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Y.Ə.HÜMBƏTOV

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə görə məhsulun istehsalına çəkilən xərclər bazar qiymətləri əsasında formalaşır. Qiymətin özü isə istehsal olunan məhsullara tələbatın həcmi ilə tənzimlənir. Odur ki, bu gün arıçılıq məhsullarının qiymətlərinin formalaşması öz aktuallığı ilə seçilir və onun tədqiq olunması vacibdir.

Açar sözlər: bazar qiymətləri, tələb və təklif, istehsalçı və istehlakçı, qiymətin tənzimlənməsi, iqtisadi islahat

Dövlətin qiymət siyasəti və onun fəaliyyət mexanizmi sosial - iqtisadi problemlərin kompleks şəkildə həll edilməsində çox mühüm rola malikdir. Çünki qiymət iqtisadi və sosial proseslərin tənzimlənməsinin çox mühüm vasitələrindən biridir. Həyata keçirilən tənzimlənmə isə xeyli dərəcədə qiymət mexanizminin hazırlanması və onun səviyyəsinin elmi cəhətdən əsaslanmasından asılıdır.

Qiymətin müxtəlif vəzifələrin yerinə yetirməsini nəzərə alsaq, onun istehsalçıların maliyyə vəziyyətini nə dərəcədə təsir etdiyini müşahidə edərdik. Əvvəla, qiymət stimullaşdırıcı xarakterə malikdir. Odur ki, qiymət sistemi elə hazırlanmalıdır ki, istehlakçının mənafeyinə toxunmadan, istehsalçıda güclü stimulyaratsın, onu istehsalın qiymətləndirilməsinə və iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə həvəsləndirsin. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu məsələ daim diqqət mərkəzində saxlanmalı, qiymət sistemi zaman keçdikcə real vəziyyət nəzərə alınmaqla, bazar münasibətlərinə uyğun olaraq inkişaf etdirilməli və təkmilləşdirilməlidir. (2) səh.96

Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə görə məhsulun istehsalına çəkilən xərclər bazar qiymətləri əsasında formalaşır, istehsal prosesinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsrəfləri ödədikdən sonra, satışdan əldə olunan gəlir hesabına həm də mənfəət əldə olunmasını tələb edir. Qeyd olunan şərtləri ödəyə bilməyən istehsalçılar israfə uğrayır, onların yerini bazarda əmtəələrin istehsalına daha az xərc çəkən digər istehsalçılar tuturlar.

Müasir şəraitdə arıçılıq məhsulları qiymətlərinin formalaşmasına aşağıdakı çoxsaylı amillərin təsiri vardır:

- arıçılıq məhsullarına olan tələb və təklifin səviyyəsi;
- məhsulların daşınması şərtləri və nəqliyyat xərclərinin həcmi;
- məhsul vahidinin maya dəyəri;
- bazarın inhisarlaşdırılması səviyyəsi;

- bazar strukturlarının mövcud vəziyyəti;
- istehsal olunan məhsulların keyfiyyəti və qidalılığı;
- respublikada mövcud rəqabət mühiti;
- xarici bazarlarda qiymətlərin mövcud səviyyəsi.

Buradan belə nəticədə əldə olunur ki, bazar konyukturunun dəyişməsinə çoxsaylı amillərin təsiri vardır ki, bunların içərisində də tələb və təklif xüsusi yer tutur. Çünki tələb və təklif malların qiymətinə, qiymətlər isə öz növbəsində tələb və təklifə təsir göstərir. Yəni, həm istehlakçıların, həm də istehsalçıların iqtisadi vəziyyəti və mənafeləri bazar konyukturunun dəyişməsindən bilavasitə asılıdır.

Tələbə qiymət və qeyri - qiymət amilləri təsir göstərir. Qeyri-qiymət amilləri dedikdə, bazarda bir-birini əvəz edən və ya tamamlayan məhsulların mövcudluğu, istehlakçıların sayı, zövqlərin müxtəlifliyi, gəlirləri və s. başa düşülür. Lakin sübut olunmuşdur ki, tələbə təsir edən amillər içərisində əmtəələrin qiymətləri xüsusi yer tutur. Bu əsasən tələbin əhalinin gəlirlərinin səviyyəsindən bilavasitə asılı olması ilə əlaqədardır. Qiymətlərdən başqa tələbin dəyişməsinə təsir edən digər amillərin dəyişməz qalması şərti ilə tələbi təhlil etsək, aşağıdakı nəticəyə gələrik:

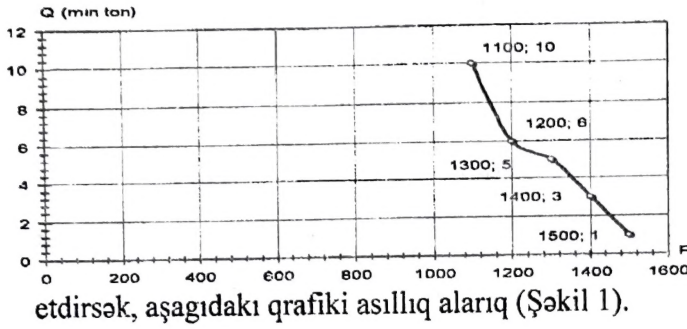
Qiymətlər nə qədər yüksək olarsa, həmin məhsulu istehlak edənlərin sayı bir o qədər az, əksinə qiymətlər nə qədər aşağı olarsa, həmin məhsulların alıcıları da bir o qədər çox olar.

Tələblə qiymət arasındakı qarşılıqlı əlaqəni şərti misalla izah etsək, görərik ki, ay ərzində satılmış balın bir tonunun qiyməti ilə ona tələb arasındakı nisbət aşağıdakı kimi olacaqdır (cədvəl.1)

Balın bir tonunun qiyməti (man)	Bala olan bazar tələbinin həcmi (min ton)
1500	1
1400	3
1300	5
1200	6
1100	10

Cədvəldəki, məlumatlara əsasən əmtənin miqdarını (Q), ordinat oxu (Y) üzərində isə onun qiymətlə tələb arasındakı asılılığı qrafiklə təsvir etmək olar. Absis oxu (X) üzərində qiyməti (P) əks

Şəkil 1. Qiymətlə tələb arasındakı asılılıq qrafiki.

İqtisadi ədəbiyyatlarda "D" əyrisinə tələb əyrisi deyilir. Bu əyridən görüldüyü kimi, qiymətin aşağı düşməsi tələbin artmasına, əksinə qiymətin bahalaşması tələbin azalmasına səbəb olur. Buradan da belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, tələbin artıb-azalması arıcılıq təsərrüfatlarında struktur dəyişikliklərinə gətirib çıxarır, tələbatın ödənilməsi isə istehsalın artmasını stimullaşdırır və qiymətlərin bahalaşmasının qarşısını ala bilər.

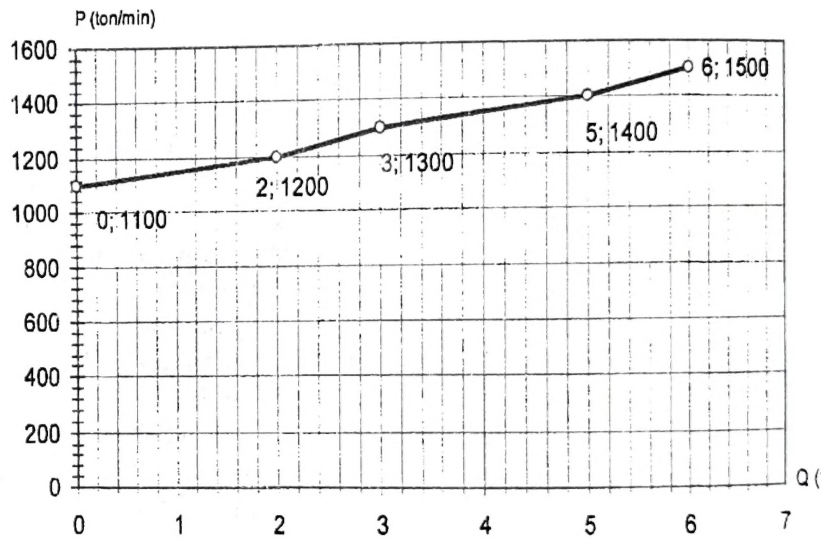
Nəzərə alsaq ki, məhsulu istehsalçılar yaradır və onu istehlakçılara təklif edirlər, onda təhlil zamanı yalnız tələbin mahiyyəti və ona təsir edən amilləri deyil, həm də təklifin mahiyyəti və ona təsir edən amilləri də nəzərdən keçirmək lazımdır. Təklif adətən istehsal olunan məhsula qoyulan qiymətin sərfəli olması baxımından nəzərdən keçirilir. Hər bir sahibkarı, istehsala başlamazdan əvvəl, mənfəət əldə etmək üçün qoyduğu xərcin ödənilməsi məsələsi düşündürür. Deməli, qiymətlərin yüksək olması, sahibkarları bazara daha çox məhsul çıxarmağa sövq edir, yəni təklifin artmasına səbəb olur. Görüldüyü kimi, istehsalçının təklif etdiyi məhsulun həcmi qiymətlərin səviyyəsindən asılı olur. Beləliklə, digər şərtlər sabit qalmaqla qiymətlər nə qədər yüksək olarsa, məhsul üzrə təklif də bir o qədər yüksək, əksinə olduqda isə bir o qədər aşağı olacaqdır. (3) səh.212

Yuxarıdakı qaydada, təklif əyrisini də qrafiki olaraq təsvir etmək olar. Fərz edək ki, arıcılıq təsərrüfatı bazarda öz balını satmaq istəyir. Təklifin səviyyəsinə təsir göstərən bütün digər amillər nəzərə alınmaqla müxtəlif qiymətlərlə bal üzrə təklifin həcmi aşkara çıxaraq. Bunun üçün aşağıdakı 4.3 cədvəlində verilmiş şərti məlumatlardan istifadə edək.

Cədvəl 2. Balın bazar qiymətləri ilə təklif olunan həcmi arasında nisbət

Balın mümkün olan qiyməti (ton/min)	İstehsalçıların təklif etdikləri balın miqdarı (bir ayda, ton)
1500	6
1400	5
1300	3
1200	2
1100	0

2-ci. cədvəlindəki qrafiklə təsvir etsək, balın qiyməti ilə təklif olunan balın miqdarı arasındakı asılılığı aşkara çıxarmış olarıq. (X) oxu üzərində balın miqdarını (Q), (Y) oxu üzərində balın qiymətini əks etdirsək (şəkil 2)

Şəkil 2. Balın bazar qiymətləri ilə təklif olunan həcmi arasında nisbət. Təklif əyrisi

Alınan bu əyri iqtisadi ədəbiyyatlarda "S" təklif əyrisi adlandırılır. Bu əyri tərtib olunarkən qiymətdən başqa təklifə təsir edən digər amillərin dəyişməz olduğu fərz olunur.

Tələb anlayışı kimi, təklif anlayışı da həm keyfiyyət göstəricilərinə görə, həm də kəmiyyətə görə nəzərdən keçirilir. Ümumiyyətlə, təklifin mahiyyəti aydınlaşdırarkən "təklifin həcmi" və "təklif" anlayışlarının fərqləndirilməsi mütləqdir. Əksər hallarda təklifin kəmiyyətinin dəyişməsi məhsulun qiymətinin dəyişməsindən asılı olaraq dəyişir. Əsasən təklif anlayışına isə, satış üçün təklif olunan bütün məhsulun miqdarı ilə məhsulun qiyməti arasında olan asılılıq kimi baxılır.

Çox vaxt təklifin dəyişməsinə bir sıra qeyri - qiymət amilləri təsir göstərir. Qeyri - qiymət amilləri dedikdə, yeni texnika və texnologiyalardan istifadə, vergi siyasətinin və istehsal amilləri qiymətlərinin dəyişməsi sayəsində məhsulun maya dəyərinin dəyişməsi, təbii istehsal şəraiti, sahib-

karların qarşıya qoyduqları məqsəd və s. başa düşülür. Sadalanan amillər içərisində istehsal xərcləri əsas olmaqla, arıcılıqda elmi – texnika nəaliyyətlərdən və texnologiyalardan istifadə olunduqda, hava şəraiti əlverişli olduqda aşağı düşür. Buradan belə nəticə əldə etmək olar ki, istehsal olunan məhsulun nə dərəcədə yaralı və əhəmiyyətə malik olması və insanların tələbatını ödəmək xassəsi, öz əksini qiymətlərdə tapır.

Qiymətləin fasiləsiz olaraq qalxıb - enməsi, bazar konyukturasından asılı olaraq dəyişir, tələb və təklif qiymətlərə, qiymətlər isə öz növbəsində tələb və təklifə təsir göstərir. Bu isə onlar arasında qırılmaz əlaqənin olmasından irəli gəlir.

Təcrübə göstərir ki, arıcılıq təsərrüfatlarının əsasən uçqar kənd yerlərində təbiətin qoynunda yerləşməsi, nəqliyyat qovşaqlarından aralı olması, arıcılıq məhsulları istehsalı ilə məşğul olan iqtisadi vahidlərə böyük məbləğdə ziyan vurur, nəticə etibarı ilə məhsulların istehsalı və daşınmasına çəkilən xərclərin, ümumilikdə kapital tutumunun artmasına səbəb olur. Arıcılıq təsərrüfatı üçün lazım olan zərərvericilərə və xəstəliklərə qarşı mühafizə vasitələrinin yaxın məsafədə yerləşən satış – ticarət məntəqələrindən satın alınması da istehsal və tədavi xərclərinin nisbətən azalması yekun məhsulun balın satış qiymətinə müsbət təsir göstərmək olardı.

İqtisadi subyektlər arasında gedən rəqabət mübadiləsində istehsal olunan məhsulun keyfiyyəti əsas amillərdən biri olmaqla, onun təyinatı üzrə tələbatı ödəməyə yaralılıq dərəcəsini şərtləndirir. Bütün əmtəələr tələbatı ödəmək üçün müəyyən

obyektiv xassələrə malik olmalıdır. Aqrar sahənin problemlərinin tədqiqi ilə məşğul olan i.e.d. R. Balayevin fikrincə “qiymət məhsulun istehsalına və onun son istehlakçıya çatdırılmasına məcmu xərclərlə keyfiyyət isə son istehlakçıya çatdırılma müddəti ilə əlaqədardır”. (1) səh. 3

Lakin qeyd olunmalıdır ki, iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün yuxarıda sadalananlardan başqa, həm də sahibkar istehsalı təşkil edərkən məhsula olan tələbatı müəyyənləşdirilməlidir. Məhsula olan tələbatə təsir edən amillərdən biri də onun satış qiymətidir. Sahibkar məhsul istehsalı üzrə qarşısında duran konkret vəzifələri qiymətlə tələbat arasındakı asılılığa əsasən müəyyən edir. Qiymətlə tələbat arasında tərs mütənəsiblik vardır, yəni məhsulun qiyməti nə qədər aşağı olarsa, tələb də bir o qədər yüksək olur. Bu isə sonda satışa bir başa təsir göstərir. Qiymətlərin aşağı olması məhsulun reallaşdırılmasında qarşıya heç bir çətinlik çıxmır, əksinə baha olduqda, istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətinə uyğun gəlmədikdə, məhsulun reallaşdırılmasında çətinliklərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Müasir şəraitdə qiymətlər bazarda tələb və təklif qanunu, azad rəqabət mühiti şəraitində formalaşsa da zəruri hallarda onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə ehtiyac olunur. Qiymətlərin tənzimlənməsi dövlətin konyuktur və struktur siyasətinin başlıca vasitəsi olub, əsas məqsədi inflasiyaya qarşı mübarizə aparmaqdan, dünya bazarında milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini yüksəltməkdən və ölkədə sosial gərginliyi azaltmaqdan ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. R. Ə. Balayev “ Urbanizasiya zonalarının ərzaq problemi “ Bakı 1998 –ci il. 2. Əmrahov. V. T. “ Aqrar bazar münasibətləri”. Azərneşr 2007. 3. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafının bazar mexanizmləri. AMEA İqtisadiyyat institutu (kollektiv monoqrafiya) Bakı 2008. 4. www.agro.gov.az. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi

Факторы воздействующие на формирование стоимости продуктов пчеловодства в настоящее время

Ю.А. Гумбатов

По требованию рыночной экономики расходы оплаченные на производство продуктов формируются на основе стоимости продуктов базаре. Сама цена продуктов управляется размером требования произведенных продуктов. Поэтому сегодня формирование стоимости продуктов пчеловодства отличается своей актуальностью и его исследования обязательное.

Ключевые слова: рыночные цены, спрос и предложение, производитель и потребитель, регулирование цены, экономическая реформа

The factors influencing on the formation of the value of the products in the sphere of honey production of noivadays

Y.A. Hümbatov

Depending on the reguiments the economy of the marketing the expenses paid on the production of the base of the value of the products of the market. The value of the products kiself is leading vitsh the dimension the reguiments of the producing products. That's vhy today the formation of the value of honey production difters vitsh its aktivicty and its exploration is necessary.

Key words: the value of the products of the market, demand and supply, producer and exporter, to control the value of the products, economical reform